

אילנה וינרב-לברון

במרד הפולנים בווארשה (1944)

מיסמך זה נכתב בידי אילנה וינרב-לברון, אשר עברה את תקופת הכיבוש הנאצי של פולין כשהיא מסתיירה את זהותה בעזרת העודות אריות מזוייפות. בזמן המרד הפולני, באוגוסט 1944, היא שירתה כמהנדסת כאחת הפלוגות של ה"ארמיה קראיובה" (א.ק.) בעיר העתיקה של וארשה תחת השם הבדוי "יודיתקה". ספקרת היומן הינה זה שנים רבות אורחית ישראלית. עלתה ארצה בשנת 1946 עם אמה ואחיה. גרה בתל-אביב. עם לשני ילדים: אלי ומאיה.

בארכיון "מורשת" נמצא היומן האתנטי, שנכתב ב"1944.

1.8.44 וארשה,

הגרמנים עזבו את העיר. גם הבוס, שלי, הרברט שטול* ועוד הרבה בוסים אחרים. אין לזה משמעות שחמקו בזמן, בסדר הגרמני המובהק, שהצליחו להימלט מפני "יד הצדק והנקם" שהיתה פוגעת בהם לאחר שהותם האכזרית במשך חמש שנים ככובשים.

העובדה שווארשה שוחררה וכרבע היא, דויטשן-פריי**, ממלאת את לבי שמחה. שד קשה לי להאמין שאני לא אשמע יותר: "הלינה, היכן בילית את חופשת יום ראשון? את תמיד מלאת-סודות. זה חסוד בעיני. האם אינך משתייכת למחתרת?"

האם נגמר כבר התפקיד שאותו אני משחקת שנים כה רבות? האם הגיע הקץ לפחד מפני יום המחר? האם?...

היום הלכתי לבקר את אירקה וקאווי**, כדי להביא להם קצת מזון. משפחת ברוקשמידט*** הנרמנית, אצלה עבדה אמי כעוזרת, השאירה לאמי לפני עזיבתם

* הרברט שטול, רופא שיניים מהעיר ברטן אשר בגרמניה, העסיק אותי בתור אסיסטנטית במרפאת-השיניים שלו ברח' וייסקה 5, בווארשה. הוא היה איש-גסטאפו, אשר בזמן אקציה בניטו וארשה נהג היה לסגור את המרפאת ומשתתף כמתנדב באופן פעיל בחיסול היהודים. (הספר זה איננו מופיע ביומן בגלל כתיבתו במחתרת).

** אירקה וקאווי (וילברברג), זוג יודים יהודים מהעיר צ'נסטוכוב. הסתתרו בווארשה בתעודות אריות. ניצלו מהשואה. בשנת 1956, בהיותו פרופסור באוניברסיטה בפולין, הודח מתפקידו ועבר לאוניברסיטה בעיר גראץ שבאוסטריה.

*** משפחת ברוקשמידט — משפחה גרמנית מפולין, אשר העסיקה את אמי בווארשה בתור עוזרת-בית. התנהגותם היתה אנשית.

מחסן מלא דברי מזון. ברצוני היה לצייד את ידידי אשר גרו ב"וולקה", לשעת מצור. המצור יכול להפתיע אותנו כל רגע, היות והצבא הסובייטי מרוחק רק 25 ק"מ מווארשה. הוא נמצא מעבר לנהר הוויסלה ונע לעברנו במהירות של 30 ק"מ ביום.

אצל אירקה, כרגיל, קיבלו אותי בחיך ובלבביות. שמחה גדולה ששוב אנו נמצאים יחדיו. למרות שאירקה וקאזי גרים בדירת־מרתף חשוכה, שם בילינו את הרגעים הגדולים שלנו, שם תססו ויטחחו סוערים ונלהבים בנושא הנצחי של בעיות כללי־אנושיות, שם, "היתה שמש בלי שמש" כפי שתיארה אירקה באחד משיריה.

לאור המצב המתוח, הבטחתי לאמי בשבועה שאחזור עוד באותו היום. הגורל רצה אחרת...

בשעה חמש אחר־הצהריים שמענו כרחוב כלודנה את קולות־הירי הראשונים. מיד הבנתי שהחל המרד. אומנם אף אחד מאתנו לא היה מודע לכך שבדיוק באותו היום יפרץ המרד, אך העיר היתה ככוננות ובציפייה לרגע זה.

הייתי מאוד מעוצבנת שאני מוסרדת מתבית ואוכל לחזור רק כאשר הכל יסתיים בשלום. נוסף לכל, לא מצאתי את קאזי בבית, ואירקה היתה מודאגת שגם הם יתו מנותקים. מאוחר בערב, כשישבנו ליד החלון הקטן בדירת־המרתף מלאות הרהר ופחד, אוננינו קשובות להדי ידי־רובים מתקרבים, ונרוע מזה — הדי פנוי תותחי הטאנקים מסוג "טייגר", התפרץ קאזי כרוח סערה אל תוך וחדר ועמו נערה צעירה שלא היכרנוה. רגע ארוך עבר עד שנרגעו ויכלו לספר לנו את חוויותיהם. וכך היה: כשהפתיעו אותם קולות־הירי הראשונים, נמלטו אל תוך מסדרון אחד הבתים. הרחובות התרוקנו מאדם. כשפסקו היריות הם עזבו את מקלטם והחלו לצעד אט־אט בכיוון הבית. בדרכם ראו שני הרוגים. מראה הנפגעים הראשונים זיעזע אותם, אולם המרחק אל הבית היה קצר, ולכן החליטו שלמרות הסכנת הצמורה להם הם יתגנבו מבית לבית. כמה אנשים שאזרו אומץ הלכו בעקבותיהם, אחדים עם ידיים מורמות. אבל הרוב היה מופחד ממראה הקורבנות הראשונים.

תחושך ירד על חדרנו ואנחנו המשכנו לשבת על המיטה, ליד החלון, צמודים אחד לשני, מרוכזים בהדי הירי. ואז... כל אחד מאתנו כנפרד חלם לו את חלומו על החופש, שהיו בו כבר ניצוצות של ממשיות.

2.8.44

יצאתי עם אירקה לרחוב. לנגד עינינו מראה מרהיב: ילדים קטנים מפזצים את עיתון־המרד. בנאות אנו קוראות לראשונה מזה חמש שנים עתון פולני אשר יצא לאור באופן רשמי. דרך רחוב וולסה עוברות שורות של פלוגות חיילינו. תלבושתם, כמובן, אורחית, אך הם עונדים סרט אדום־לבן על הזרוע עם האותיות W.P. (צבא פולני). אירקה צובטת אותי בידי וקפנת את תשומת־לבי לשתי חובשות קרביות, סרט של הצלב האדום על זרוען, תיק עזרת ראשונה תלוי על כתפן ואות הנשר הפולני על חזן. "אילו בנות אמיצות!", אומר לי שוער־הבית הזקן אשר

עומד בפתח השער ואנחנו מסכימות לדעתו. הכול נקראים להתנדב לחפירת שוחות הגנה. קאווי בין ראשוני המתנדבים. מובן לנו שהוא כבר לא יישאר בבית. בעצם, זה גם לא המקום בשבילו.

3.8.44

מדכא אותי הניתוק מן הבית. כל היום חשבתי רק על הדרך בה אוכל להתקשר עם אמי. אני מתארת לעצמי עד כמה עצובה היא ודואגת בהיחזרה בודדה. יאשה, מברה של קאווי, שגרה עכשיו אֶתנו, גם היא חולמת על קיום קשר עם הפלוגה שלה וכמוֹכֵן גם עם משפחתה. יש לי כבר כמה רעיונות שאותם אנסה לבצע מחר. העיתונות הודיעה היום על כיבושם של כמה בנייני ציבור חשובים. האווירה נהדרת, המוראל גבוה.

4.8.44

את אהובתי, תמיד קבעת שיש לי הרבה מול. אולי את צודקת. המול היא מלה יותר נעלה ומורכבת, אולם אני מצליחה איכשהו (כשאני מאוד משתוקקת לכך). היום יצאתי עם קאווי לרחוב במחשבה תחילה לקשור קשר עם אמי. אירקה אמרה שיעצרו אותי בשל רעיונותי הפראיים ואילו קאווי, אשר ליווה אותי ולא רצה שאלך לבדי, הנהן בראשו בספקנות. תארי לך עד כמה גברה הערכתם כאשר חזרתי מנצחת. התוכנית שהצעתי היתה כך: בעיר פעלו עד פרוץ המרד רק טלפונים שהיו בבעלותם של הנרמנים. היות שהצבא שלנו כבש את בניין הקומאנדו של המשטרה ברחוב ולאסנת, שיערתי אל נכון שקוֹה־טלפון טרם נותק שם ואוכל באמצעותו ליצור קשר עם אמי הגרה ברחוב הגרמני. אולם כיצד ניתן לקבל אישור מתצבא שלנו לעניינים פרטיים מסוג זה מבלי לעורר חשד של ריגול? הרהורים כאלה הרהרה אירקה והם לא היו חסרי־סוד, כי בעיר היו הרבה פולקס־דיִיטֶשֶׁה שעסקו בריגול.

בין היתר, נוכחותם של צלפים אשר ירו מגגות ומחלונות בתים פרטיים אל עבר האוכלוסייה, המחישו את העובדה שהיו בנייני הרבה מרגלים. פעילותם של הצלפים היתה אחת המכות הקשות של המרד. לא ניתן היה לתפוס אותם, כי הם היו מפורזים בכל העיר ולחמו בכל דרכי הלחימה הלא־הומאניטאריות, כמו שימוש בכדורי דום־דום.

את יכולה לתאר לעצמך איך הרגשתי עצמי גיבורה כאשר למרות התזהרות עברתי את סף הדלת של בניין המשטרה לשעבר. בשער עוצר אותי פאטרול, מבקשים תעודות, ולאחר־מכן שאלו לרצוני. כששמעו את מבוקשי נדהמו. היום לטלפן? נו, בתצלומי חברת. ספק אם תקבלי קשר. אך קודם צריך להתקשר לסגן קליין. אחרי ציפיה ארוכה אני עומדת לפני הסגן. לולא הדרגות התפורות על כומתתו השחורה לא הייתי מעלת בדעתי שאני עומדת לפני קצין. כל התנגותו, צורת דיבורו והבעת פניו נתנו לי הרגשה כאילו אני מדברת עם פרוח משכונת וולה, אשר היינו קוראים להם „אנדרוס“. כפי שנודע לי לאחר־מכן, לא טעיתי

בשיפוטי. סגן קליין הוא אכן יוצא שכונת וולת הידועה לשימחה ואת הדרגות קיבל הודות לגבורות בלתי־רגילה שגילה בעת מיבצע כיבוש בניין המשטרה. על מצמונו עד כה שלושה גרמנים הרויים. הוא התייחס אלי בצורה חיובית ביותר. הפנה אותי לטלפון, אולם ליתר זהירות שלח אתי חייל שיאזין לשיחה. בתרגשות אני מחייגת את המיספר. בליווי של הפיקות־לב חזקות המתנתי לקשר. לפתע שמעתי את קולה של אמי: „זו את זו!“

את הרגשותינו אין לבטא. ממשפטים קצרים הבנתי את הקורה אתה. הם נמצאים תחת מטר יריחת מצד „אימקה“ ו„כנסת“. קשה לה להבין שאנחנו מסתובבים חוששיים ברחובות. הם כל הזמן נמצאים במיקלטים. אמא באה בטענות על כך שאנו לא נמצאות יחד. היא מרגישה בודדה ועוזבת. אומנם טאגו ומאריה נמצאים אתה (גם הם הופתעו בפרוץ המרד), אולם היא טוענת שרק אני יכולה לעזור לה, לפתוח במוראל. אני מוכרחה, לדאבוני, לסיים את השיחה, למרות שכל־כך קשה לי להיפרד מאמא. האם אני אשמע אותה עוד אי־פעם? אני יוצאת מהשער, מחפשת את קאזיו. הוא איננו. הרחובות ריקים. אני רואה מעלי חולפים מסוסי „שטוקה“ של תאוויב. אני רצה אל עבר השער, כדי לא להיות מטרה ליריותיהם. בפרוודור הבית אני פוגשת את קאזיו. הוא מברך אותי להצלחתי.

יאשה הצליחה ליצור קשר עם הפלוגה שלה. היא ב„ארמיה לדובנה“ (צבא עממי), אשר יצאה לקרבות רק ביום השני של המרד. לפי העיתונות אפשר היה להבין שקיימת אחדות־לוחמים נגד תאוויב המשותף, אך כשאת קוראת בין השורות ושומעת גם קצת מדעות הציבור, את מבחינה, אומנם די בעדינות, בניגודים בין „ארמיה קראיובה“ לבין „ארמיה לדובנה“.

יאשה היא מקשרת. היום התחילה ב„עבודה“. היא רצה דרך העיר ומעבירה סקריות והוראות. קאזיו ביקש ממנה שתשתף גם אותנו. היא אומנם הבטיחה, אולם אחרי־כך לקחה עמה רק את קאזיו, בטענה שדרושים רק גברים לנשק. כנשים יש עודף.

קאזיו הלך ואנחנו נשארו לבדנו. השלינו את עצמנו שהוא יחזור בערב, אך הוא לא הגיע. כל היום חיכינו — לשווא. העיתונים הודיעו על נצחונות חדשים. העיר העתיקה ומרכז העיר היו תחת שליטתו של הצבא שלנו. כולל — קרבות. זה ירוע לנו היטב, מכיוון שטאנק גרמני המצוי לא הרחק מאתנו, ברחוב כלודנה, מפגיו ללא חרף. היום היה לי יום קשה, לא רק בשל העובדה שבבית שוררת אווירה של פאניקה ובהלה, אלא משום שבתים אחדים ברחוב קארולקובה ובית מיספר 5 ברחוב וולסקה עולים באש. זאת אומרת, שהגרמנים מתקרבים לעברנו. אני עדיין תחת הרושם של השיחה עם אמא ולא מפסיקה לחשוב עליה. זה היה גם שבכלל קיבלתי קשר, כי הגרמנים אשר כבשו את מרכזיית־הטלפונים „פאסטח“ ניתקו כבר את כל הקווים, והיה זה מקרה שמצאתי טלפון אחד שעדיין פעל. אני לא יודעת, ואני אפילו לא רוצה לתאר, עד כמה קשה היה לי באותו הרגע. הבית של אמא מוקף בכתים כוערים, זאת אומרת מצד הרחובות פראכאטי, גולו ודייקקה. הגרמנים נכנסים לאותם הבתים ומוציאים את האנשים, ולא ניתן לדעת לאן. אני יודעת שאמי שקטה ורגועה תמיד, ואם היא כלי־כך מדוכאת כרגע זה

כנראה משום שהמצב הוא ללא כל תקוות. שאלתי אם ישנן תקוות לבריחה, אך היא ענתה בשלילה. על הכל כבר חשבו והתוכחו דיירי הבית מיספר 5 ברחוב קרופניצקה, אך שום דבר אי-אפשר לבצע, היות והם נמצאים במצור. הגרוע מכל הוא שבמגרש של חברת „מינסטרטון“, הנמצא בקירבת מקום, מצויים שלושה מיכלי דלק ענקיים. במקרת של פגישה במיכלים יקרה אסון. הסכנה גוברת והרימונים ממשיכים להתפוצץ בכל הכיוונים.

7.8.44

כל היום והלילה הרעים התותח של הטאנק. בבית שלנו ברחוב כלודנה — פאניקה. כבר בוצרים תבתים שמסביבנו. היות ואני גרים בקומת הקרקע, מביאים דיירי הבית אלינו כל מיני מטלטלים עם הפצים אישיים, כדי שיהיו בהישג יד לנקרה שיצטרכו להימלט. על המדרגות במסדרון, על-יד דלת דירתנו, שוכבים ויושבים נשים, ילדים וזקנים, אשר הנורל הפחד מאחדים אותם. הייתי מודעת למצבנו, הוא די מסוכן, אך הייתי כל-כך מלאת חרדה לאמי ולאחי, שנורלי האישי איכשהו תפס מקום שני במחשבותי. ידעתי שאפסיד את הקשר הטלפוני עם אמי וזה היה הגרוע ביותר.

ב־6 בבוקר התחילה המהומה בבית. כולם החלו לברוח עם המטלטלים. אין יודעים לאן, העיקר קדימה, מבלי לדעת את הכיוון. עם אירקה ארזנו את החפצים. לכל אחת מאתנו שני תיקים ובהם: מטע לבנים, סוודר, גרביים, כיכר לחם, קצת קמח וסוכר ו... ליטר חדקה „לשעה שחורה“. עם המטען הזה יצאנו לדרך. התגנבנו דרך הגנים עד לרחוב ל־191. טוב, שבדרך היו לנו כל מיני הרפתקאות והפגזה מתותח אוטומאטי — אך הכל שטויות. בדרך נתקלנו בפלוגתו של סגן קלין. הם היו בדרכם לבית-הסוהר „פאביאק“, כנראה במטרה לשחרר את אסירי-הכלא. הסגן חייד אלינו חיוך רחב והציע לנו לבשת למוקד ולהתגייס. „אתן יכולות להיות חובשות, הכרות“, אמר בקיצור והמשיך בדרכו.

ברחוב ל־191 מצוי „בית האשה“, שם היתה גרה אמה של אירקה. גם בתנאים נורמאליים היה „בית האשה“ מקום די טראגי. או תארו לכם איך הוא נראה היום, כשבנוסף לגורמים הדומינאנטיים: עוני, רעב והתקוטטויות, נוספו גם פחד ופאניקה. היה זה צירוף פאטאלי. התמונה שנגלחה לעיני היתה כזו: כל התכולה של הבית היתה במרחף אשר שימש כמיקלט. המנתלת עם בתה שהיתה כמעט בעלפון-חושים כתוצאה מהפחד, אמה של אירקה, סופיה ולאדימירובנה (אריסטוקראטית רוסייה בעבר, בת 65) שנורלה תמר הבראה, כמו את אמה של אירקה, לבית הזה — הן האליטה; היתר הן נשים מלוכלכות, חולות, נשים עם עבר מוסקפי, הרוב הן קבצניות וזונות. כשהגענו מיד קדים היינו לקטטה. מישהי גנבה ממישהי את נעליה. מישהי קיללה את מישהי. לבסוף קראה מישהי לאמה של אירקה בכינוי „המיוחד“ („יהודיה“). הערכה זו אינה מופיעה ביומן המקורי בגלל המחתרת). היות ורוב הנשים רחשו כבוד והערכה לאמה של אירקה — גרם הדבר לסערת רוחות. לפתע הבראה המנתלת שלוש נשים פצועות בפניהן ודם זב מהן. בטוחה הייתי שהן נפגעו מרסיסי רימונים, מראה די אופייני בימים אלה.

אולם כיצד זה קרה? אחרי דקה הבנו את אשר התרחש מאחורי הקלעים. אחת מן הנשים שהייתה שתויה לגמרי לא הצליחה להתזקק את עצמה יציבה (התברר בינתיים שהוודקה שלנו שייעדרו „לשעה שחורה“ נעלמה באורח מסתורי), נפלה על ברכיה לפני המנהלת, החזיקה אותה חזק בידיה, נשקה אותן ומילמלה דברי סליחה. היא הייתה זאת אשר שרטה בצורה חמורה את הברותית במרשכה מהן את קופסת השיטורים הפתוחה שהחזיקו בידיהן. ייתכן שהן התקוטטו מיספר דקות, וכתוצאה מכך גראו סימני דם גם על הריצפה. להגיד את האמת, הסיבה לפגיעה בימים כמו אלה הייתה די מוזרה. אולם אני מבינה את המשמעות והעוצמה שיש לרעב, אשר בפרט ברגעים של חוסר יציבות מופיע בחומרה רבה. המקרה הכאיב לי מאוד. הרגשתי צמק את הטראגיות, רציני כמה שיותר מהר לעזוב את הנשים הללו וניצלתי את השמועות על האוקראינים הנמצאים לא רחוק מכאן (בבית-הסוהר „פאביאק“) ומשתוללים בסביבה, ועל מיספר מקרי אונס שאירעו. התפלאתי כשאירקה לא התחשבה בפרידה טאטה והחליטה ללכת אתי.

ואו התחלנו את נדחינו, ללא מטרה, ללא יעד כלשהו — קדימה. עברנו דרך רחוב אנגלדורף, שהיה מלא במיתרסים, ואנחנו נאלצנו להתגנב ביניהם. מדי פעם נכנסנו לבתים כדי לנוח מעט. כל פעם נתקלנו בצבא שלנו. היו אלה בחורים צעירים עם נשק ובלעדיו. הם הורו לנו היכן מותר לנוע והיכן לא. כמו־כן נתנו לנו סוכריות וסיגריות, וניחמו אותנו בחדשות האופטימיות של העיתונות שלנו. כששאלה אותי אירקה מהו היעד שלנו, לחצתי בלבביות את ידה ואמרתי: „לא חשוב, העיקר קדימה“. ופרצנו בצחוק. בעצם לא הייתה לנו ברירה — ככי או צחוק. בחרנו בצחוק. זה אותו הדבר, אבל מצלצל יפה יותר.

ילד קטן כבן 10, אשר בגאווה טען שהוא המקשר, הראה לנו אפילו את תעודת A.K. (ארמיה קראיובה), הוביל אותנו עד משרד החקלאות והשתמש בדרך מקוצרת בפומפיות רבה. הוא הצליח לפלס לנו דרך בטוחה ומוגנת. משם היינו כבר צריכות ללכת לבד. נכנסנו לכנסיה, התיישבתי על הספסל והרכנתי את ראשי בין כפות ידי ומחשבותי היו מרוכזות באמי הנמצאת הרחק מול הסכנה, אמי ידידתי היחידה. התחלתי כאילו לדבר אליה וסיפרתי לה עד כמה רע לי, עד כמה קשה לי, עד כמה אני בודדה. אבל אני מאמינה שיהיה יותר טוב, הלוא אנחנו מוכרחות למצוא אחת את השנית.

פתאום הבנתי דבר אחד: כשאנו נמצאת במצב קשה, אני מקבלת את הדאגה לאמא ביתר קלות. קודם הציקה לי המחשבה שאצלי הכל בסדר, ואילו היא שם במצב כה קשה: עכשיו, כשמצבי נהיה יותר גרוע, הייתי רגועה יותר.

החלטנו למצוא את קאזיו. הייתה זו איטליה, אולם לא מצאנו לנו דבר חכם יותר לעשות. נזכרנו שפעם סיפרה לנו יאשה שמיפנשי הארמיה לודובה מחקיימים בכיכר הבאנקים ב־8 בבוקר. החלטנו לגשת לשם. מכיוון פארק „ארגרוט סארסקי“ הייתה הפגזה חזקה ואנחנו התיישבנו על המדרגה בכיכר הבאנקים ומחפשות את קאזיו. אירקה מוציאה מתוך תיקת חתיכת לחם ומוזינה את עצמה באופן פזוי ואילו אותי באופן נפשי בספרה שלפני דקה קיבלה עיתון של המורדים, שחולק

ברחוב על-ידי מסיצי הכרוזים, ואותה מפיצה אמרה לה שצפויות לנו עוד מעט ידיעות סנסאציוניות. לה יש כבר אינפורמאציה סודית שהצבא נמצא כבר במרכז העיר. את הידיעה הפאנטאסטית הזאת קיבלתי בספק רב.

וכבר עבר כמעט יום שלם. ישבנו על המדרכת בכיכר וחיכינו, אך לא הצלחנו למצוא את קאזיו. בתקווה שלמחרת היום נמצא את קאזיו, יצאנו לחפש אחר מקום לינה. המיקלט ברחוב סנאטורסקה מיספר 36 נחפר לבית החדש שלנו.

8.8.44

המקרה טוביל אותנו לכתובת זו. היתה הפצצה כבדה ממטוס שעבר מעלינו, ונאלצנו לחפש מיקלט קרוב ביותר. לומר את האמת: לא צייחנו להוראות הבטחוניות, כי במקום להיכנס למיקלט נעמדנו בשער תבית וצפינו לאן נופלות הפצצות. היה זה משחק מעניין. עד כמה שזה נשמע מגוחך, משחק של עצבים המגיבים לשאלה: „תאם הפצצה מכוונת אלי, או קצת רחוק יותר?!”

עדים היינו להפצצה כבדה של פצצות תבערה, אשר נפלו בסביכות „ןלאונה בראמה“ ו„האלה מירלסקה“. אנתנו נמצאות רק כמה מאות מטרים משם. המפקד של ההגנה האנטי-אווירית, אדון קויאקה, שהיכרנו אותו במקרה בזמן ההפצצה, התייחס אלינו בצורה מאוד אדיבה. כשישמע על נורלנו חמר, הציע לנו קבלה לבית במיקלט.

לעת עתה היינו במיקלט — אטראקציה, היונים הראשונות (מאוחר יותר התמלא המיקלט באנשים שנקראו „ניצולי תבערה“). דיירי הבית השתדלו מאוד לתת לנו הרגשה טובה והציעו את עזרתם. כבר לא ידענו איוו הזמנה לארוחת-ערב ולארוחת-צהריים לקבל, ממי לקבל לבנים וממי לקבל מצעים. המפקד ביקר אצלנו משעם לפעם ושאל אם לא חסר לנו דבר, הוא הביא לנו שימורים וכמרי־כן ליקר ושאמפאניה, אולם לא הסכמנו לקבל זאת כדי לא להפוך את יחסינו לאינטימיים. אפילו גברת קובאלסקה, רווקה זקנה ומשונת, הראתה לנו לבביות-יתר וקיבלה אותנו בביתה כאילו היינו בנותיה. כנראה שבזמנים כה אכזריים בא לידי ביטוי גם היצר הטוב ולא רק היצר הרע. גברת קובאלסקה בישלה בשבילנו, כיבסה את מביסתנו, ואפילו דאגה ל„מוסריות“ שלנו. היא היתה נוחגת לישון לידנו במיקלט כדי להגן עלינו בפני היוריהם של כמה גברים שהראו לנו אדיבות-יתר, כולל כיסוי בשמיכות בלילה.

היום עבר בשקט. עשינו סיור במיקלט. שהו כאן בערך אלף איש. היו גם הרבה פצועים מבית-החולים „נאלטאנסקי“, שנמצא בקירבת מקום. באולם שלנו, אשר גדלו בערך 40 מ"ר, היה אותו מיספר אנשים כמיספר המטרים, כך שתנאי האיוורור היו פאטאליים. הגרוע ביותר היה בכך ששתחי-האיוורור היו חסומים בשקרי-חול. חוסר האוויר היה בלתי-נסבל. במיוחד סבלו שני הפצועים. אנתנו השתדלנו לשהות במיקלט מה שפחות; וכמרי־כן ביקשנו משאר הדיירים לעשות כמונו, אולם זה לא עזר הרבה. האוויר היה דחוס והפצועים שלנו היו מאוד חלושים גם מסיבה זו.

9.8.44

לשנו מצויין. כל הדיירים דאגו לגוחותנו. מיטת ה"לוקסוס" שלנו היתה עשויה מקופסת קרטון (כי באותו בית היה מחסן יינות של "מיינר") ואפילו היו לנו כריות ושמיכות. בבוקר היה לנו ביקור חשוב מאוד של מר קויאבקה. היות והבתנו שהוא מאוד פיקח, אינטליגנטי וישר, דוכבנו אותו לשיחה רצינית על המצב הפוליטי. היינו מעוניינות לשמוע את גישתו. ואז שמעתי בפעם הראשונה את האמת האכזרית: „אנחנו צריכים להיות סודעים לזה שרק עזרה מהירה מבחוץ תוכל להצילנו" — „ומה עם הסדן על השמש ז' — „אלו רק פאנטאסיות ודומאנטיקה טיפוסיים כל-כך לנו הפולנים. האם התבוננתם בצבא שלנו? נכון, שהרוב הם צעירים בני 20 בערך, מלאי מרץ, תושיה וגבורה, אולם זה נוער, שהי בעננים, גברים בשלים, ריאליים, עם נסיון חיים — יש מעט מאוד. המרד הזה הוא ללא תיכונן, ואילו הצבא הסובייטי עומד 30 ק"מ מנהר הוויסלה וכלל אינו מסוגר להיכנס לתוך ארשה. הם מחכים שאנחנו נילחם עד טיפת דמנו האחרונה. האנטא-גונים המופיע בעינות המרד ביחס לארמיה האדומה, זאת שגיאה גדולה, זה מחמיר את מצבנו. היחסים המתוחים בין הארמיה קראיובה לבין הארמיה לודובה גורמים לפילוג בעם. העזרה מצד האנגלים, אשר אנחנו חולמים עליה, והי פאנטאוויה. היא תגביל את עצמה, לפלישה של כובותי (כימים הראשונים של המרד עברו מטוסים אנגליים פעם אחת מעל ארשה והצניחו כובות). זה היה „טריק" שמטרתו היתה להבהיל את הנרמנים. למורדים הפולנים היתה אכזבה גדולה. אני מדגיש שוב: בכוחות עצמנו לא נשיג את מטרותנו". עצוב לי מאוד, שאכן הצדק עמו. אירבה מדוכאת מהשיחה. אני מנסה, כמו תמיד, לנחם אותה, אך אני עצמי איני משוכנעת.

בשעות הבוקר המוקדמות התייצבנו בבית-החולים „מאלטאנסקי", כדי לעבוד בתור חובשות. צריך להיות פעילות. לדאבוננו בית-החולים מלא וגדוש במתנדבות, כך שאין מקום עבורנו. אנחנו משתדלות להיות יעילות באופן שונה. עורנו באירגונו של סניף חדש לבית-החולים, בבית שלנו, בקומות הראשונה והשנייה, העברנו את הפצוצים. המלאכה היתה קשה. אני אתאר רק מקרה אחד. אנחנו מעבירים פצוע אחד מהמרתף אל הקומה הראשונה, ולסתע אזעקה תופסת אותנו במהצית הדרך. השכל אומר לחזור למרתף, אולם זה לא ניתן לביצוע, כי שוררת פאניקה. האנשים רצים בבהלה למיקלט וכמעט אינם מבחינים בנו. כל דחיפה גורמת כאבים לפצוע. אנחנו צריכות לחכות כדי לא לחסום את הדרך. הפצוע מבקש בקול חלוש שנעזבו ונרד למיקלט. המצפון לא מרשה לנו לעשות זאת, למרות הפחד הגדול. מעלינו רעש עצום של מטוסים גרמניים. אנחנו נשארות ליד הפצוע. לאחר רגעים מיספר, כשהדרך מתפנית, כי כולם כבר במיקלט, אנו מעבירות בשקט את הפצוע.

כשיצאנו מן המיקלט נתקלנו בקבוצת גברים צעירים לבושים בגדי אסירים, שעבדו בהטמנת פסולת, והנה סיפורם: בעת שהמורדים כבשו את בית-הסוהר „פאביאק" שוחררו 350 איש נידונים למוות. האם זה לא נס? שטף אותנו גל שמחה ללא-מצרים כשגודע לנו הדבר. בשבילי היה זה אחד הדברים היפים ביותר

שקרו בזמן המרד. אותם אסירים שפגשתי ליד בית-החולים „מאלטאנסקי“ ניצלו ללא קשר עם האחרים.

כבר חורשיים לפני המרד החלו הגרמנים, מתוך ציפיה שיצטרכו לפנות את העיר, להוציא מתוכה דברים יקרי-ערך. עשרים האסירים לשעבר הועסקו בפינוי מלאי של משקאות חרישים ממחסני חברת מיינדל שנמצאו ברחוב סנטורסקה 36. כאשר החמיר המצב בווארשה עד כדי בריחה מנוהלת, כלאו אותם במרתף, וכך דנו אותם למעשה למוות בגווישה. רק הודות למר קויאבה, שבמקרה שמע רעש של דפיקות בדלת, זכו האנשים האלה לראות את אור היום. שמתי לב כי יחסם של הפולנים לאסירים האלה היה יחס של רחמים מעורבים בהתנשאות מופננת. אף כי אין בושה בעבודה כלשהי, סוגה המשפיל של אותה עבודה שהוטלה עליהם הרתיחה את דמו. התנהגותם של הפולנים נראתה בעיני כאילו ירשו הפולנים מהגרמנים את הרגשת עמי-האדונים כלפי המדוכאים, ועבדי הגרמנים הפכו כעת לעבדי הפולנים. היוני אחד מן האסירים, זקן ותשוש, בעל מבט מבוהל, עורר בי רגשי רחמים עד כדי כך שנתתי לו ללא היסוס את כיכר הלחם היחידה שהיתה לנו. אירקה נעצה כי כבט מלא תמאזן, אם כי לא התנגדה לעצם המעשה. בוודאי קיוותה כי לפחות נתחלק בכיכר הלחם. מיהרתי לנחמה, כי תמיד עלי-ידי עשיית מעשים טובים יוצאים עושיהם נשכרים; ואם ניצל ממות מפגיעת כדור בוודאי ניצל גם ממות ברעב. אבל מסירת כיכר הלחם גרמה לתקרית של טמש: אחד החיילים הצעירים, ששמו קובו, שהיה עָד לקבלת הלחם עלי-ידי חברו לגורל משוחף, התנפל עליו בצעקות בשפה בלתי-מובנת לנו, וניסה להוציא מידיו את כיכר הלחם. תחילה חשבתי שגם הצעיר רוצה בחתיכה מהכיכר, אך מיד הוברר לי כי גאוותו היא שהכתיבה לו את תגובתו. חרף ההשפלה שהושפל במשך שנים, לא איבד כבוד אדם. הוא טען, כי כעת כולנו באותו מצב, וכי לכן שייכת כיכר הלחם לנו, וכי במצב שבו היינו נתונים אין מקום למעשי צדקה. מאותו רגע נקשר בינינו קשר אהדה וחבנה הדדית.

מאוחר בערב יצאנו לחצר לנשום קצת אוויר צח, לפני שהיית הלילה במרתף המחניק. אירקה התיישבה על ארגז שבור, ואילו אנוכי רכנתי לידה. הרהרנו בגורלנו. לפתע נפל מבטנו על צילו של גבר שפניו מופנות לקיר וכל גופו מתנועע בצורה מרודה. החושך, שהיה כמעט מלא, הפריע בעד התמצאותנו. כעבור שניות מיספר חדר הדבר להבנתי: הגה זהו יהודי המתפלל תפילת מעריב. תפילתו נמשכת יותר מדקה, ושתינו יושבות בשקט ובהתרגשות רבה בחשיכה, משתדלות לא לחלל את הרגע הנשגב הזה. אני לוחשת לאוזנה של אירקה: „לתפילה זאת קוראים „שמונת-עשרה“. זכרתי מבית סבי שאומרים אותה בעמידה שלוש פעמים ביום — בבוקר, אחר-הצהריים ולאחר שקיעת-החמה. יש בה שמונת-עשרה ברכות. אירקה מציעה שנשאל את המתפלל אם אומנם אמר תפילה זו, ובכך ניתן לו לתבין שאנו בנות-דתו. אנו ניגשות אליו ושואלות: „שמונת-עשרה?“ ניענע בראשו והרים מעלינו את ידיו לאלוהים, ובירך אותנו. בשבילנו היתה ברכה זו אות כי נישמר ונעבור את המלחמה בשלום.

10.8.44

השעה 8 בבוקר מתקרבת ואירקה מזכירה שוב את פגישות הארמיה לדובה בכיכר הבאנקים. החלטנו ללכת שוב לחפש את קאזיו. מטר יריות חזק מכיוון גן „קראסינסקי“. אנתנו מתגנבות לאורך רחוב רימארסקה ומשתדלות כמה שיותר להיצמד לחומות הבתים. אירקה מעודדת אותי, שבי לא יבחין האויב, כי הצבע הלבן של חולצתי מתמוג עם צבען של חומות הבתים. היה לנו מזל גדול. שניה אחרי שעברנו ירו הגרמנים צרור בכיווננו וסימני פגיעות הקליעים נשארו על החומה אשר היתה בצבע חולצתי... נדמה לי שזה קצת שגעון בלתי־מחושב מצידנו. אולם בזמן מלחמה קורה שלפעמים השגעון מצליח ודווקא המעשה המחוסם ביותר נכשל. כמתח רב אנו מחכות לקאזיו. כבר מיספר פעמים עברה לידנו מכונית המעבירה פצועים לבית־החולים „מאלטנסקה“. החובשת עומדת על מיטתה המכונית ומחזיקה בידה דגל לבן עם צלב אדום. היא מהירה אותנו באצבע להיזהר מסכנת. אני יודעת שלאירקה איכפת מאוד למצוא את קאזיו ולכן למרות הנסיבות אנחנו ממשיכות לחכות. רק לאחר מיספר שעות אנחנו מחליטות לעזוב את המקום. אנחנו חוזרות עצובות ומאוכזבות. מזגי־האוויר נהדר, השמש זורחת, אולם בנשמה הכל קודר. איוו דיסהארמניה. אנחנו מתחילות שוב לנדוד ללא תקווה. אני משתדלת לעשות קצת מצב־רוח ומשכנעת את אירקה ש„נארגן“ קצת הפחית־אדמה מהשדות שמסביב. זה מה שבזמנים נורמאליים נקרא גניבה, היום זאת גבורה, כי מעלינו תרים מטוסי אויב.

בהתקרבתנו אל המיקלט שברחוב סנאטורסקה 36 הבקנו בעשן מיתמר מכל החלונות שבמרתף. הבית שלנו בוער! אנו רצות במהירות לכיוון האש. במדרגות פגשנו חובשות המעבירות את הפצועים מן המרתף. אנחנו תופסות באלונקות ועוזרות. רק אחרי דקות מיספר הבקנו במצב. הגרמנים נכנסו לשטח שלנו, זורקים רימוני תבערה למרתפים ומוציאים מהבתים את האוכלוסיה האזרחית.

אנחנו נמצאות בחצר. לפתע הרגשתי סכה עזה בגבי. סובבתי את ראשי ולנגד עיני ניצב חייל גרמני, אשר דוקר אותי עם רובהו ומסמן לי שארד אתו למרתף להוציא את המסתתרים. הוא ציווח עלי להזהיר את האנשים שבכונת הגרמנים להבעיר את כל הבתים שמסביב ולכן יש צורך לרוקן אותם מאורחים. אני צועדת לאורך המסדרון החשוך של המרתף, נחנקת מעשן וקוראת בקול רם: „על כל אחד לעזוב את המרתף, כי הבית בוער!“.

התברר שהמרתף היה ריק לגמרי. העשן המחניק גירש את כולם מתוך המחבוא. החייל הגרמני, שהבחין לפתע שאנתנו לבדנו, השליך את עצמו עלי בועם וצעק: „הורתי מרוסיה ולא ראיתי אשה מזה כמה חודשים“. הוא ניסה להפיל אותי על הריצפה. נאבקתי אתו בכל כוחותי. החושך היה לטובתי, כי מסתיו לא תמיד פגעו בי. ברגע מסויים הצלחתי להתחמק ממנו. רצתי קדימה מבלי לדעת כיוון. הגרמני צרח: „אני יורה!“ הוא לא ירה, כנראה, רק הודות לכך שהיה חשוך והעשן מחניק.

הגעתי לקומה הראשונה והנה שוב נס. לפני דלתות פתוחות של המעלית, פרצתי לתוך המעלית, סגרתי את הדלת. לחצתי על הכפתור ואני עולה... אינני

יודעת אם איבדתי את הכרתי במעלית או שרק נודמתי. אני רק יודעת שכשיצאתי מן המעלית היתה כבר שעת בין-ערביים. לאט-לאט התקרבת לי לחצר. הית שומם מאד. אני צועדת קדימה, מסתכלת שמאלה וימינה, אולם אין נפש חיה. אית אירקה? אני הולכת בכיוון הבית השכן, מחפשת. מרחוק אני מבחינה בקבוצה קטנה של אנשים. כל אחד מהם מצוייד בשני דליי מים, ובצורה הכי פרימיטיבית בעולם הם מכבים את הלהבות בריצה מברז לאש ומהאש לברז. אני מתקרבת אליהם בתקווה שאמצא שם את אירקה. מישחו שכבר לגמרי חשוש מהעבודה הזאת מוסר לי את שני דליי ומבקש שאני אמלא את מקומו. אני לוקחת את שני הדליים ומצטרפת אל הקבוצה העובדת. אנו עובדים מהר, רצים עם הדליים הלוך וחוזר, וכך ממשיכים במעגל ללא הרף. אין אפילו רגע פנאי לגב את הוצעה מהמצח, כי הקבוצה היא קטנה והאש מתגברת. אחרי מאמץ על-אנושי, שאיני יכולה להגדירו במיספר השעות, הצלחנו לכבות את הלהבות. רק אז היה לי ברור סופית שאיבדתי את אירקה. כנראה שהוציאו אותה עם יתר הדיירים. מישחו מהקבוצה לחש לי שראת איך הגרמנים העמידו את קורבנותיהם לפני הטאנקים שיתרו עכורם מחוסר חי! האם אירקה היתה ביניהם? קשה מאוד להטלים עם המחשבה הזאת. בזמן מלחמת, כנראה, הרגע הכי כאוב הוא כאשר מפרידים בינך לבין אדם הקרוב לך ביותר. המטת שקיבלתי מהחייל הגרמני לא הכאיבו לי עד כדי כך.

התיישבתי על האבן, נשענתי על החומה ובכיתי. אבל כמו שזת קורה בחיים, נפתרת בעיה אחת ונתקלים בבעיה נוספת. אחרי שניה כבר היתה לי צרה חדשה. בעיה אשר קשה לפותרה. התיק שלי, שבו היה כל רכושי ובמיוחד תעודותי, נעלם. אינני יודעת באילו נסיבות זה קרה. אולי איבדתי אותו בזמן הבריחה מחמתהף. אולי השארתי אותו במעלית. אין לי אפשרות לחזור למקומות אלה, ואני מודעת היטב לסכנה הצפויה לי. אובדן המיסמכים האישיים פירושו אובדן זכות הקיום. בלעדיהם הייתי אני עצמי, ולהיות עצמי — אסור לי. לאנשים כמוני מצפה מתנהי ריכוז. אני חושבת על לודוויק. באיזה מאמץ הוא השיג בשבילי תעודות אריות. „אני אחשוב על כך מאר“, אמרה סקארלט איהארה בספרה „חלף עם הרוח“. כך פתיתי גם אני את תבעיה שלי.

11.8.44

אני כה בודדה, שרק זה יכול להוות דחף לכתיבה. קשה להאמין שאחרי כל מה שעבר עלי היום אני עוד מסוגלת לקחת עט בירי ולהתרכז בכתיבה. אם הבדידות היא מאקאברית, אולי דווקא הכתיבה תיתן לי אשלית של קשר עם האנשים האהובים עלי אשר להם כה הייתי רוצה לספר. אולי הדפים הבודדים האלה יגיעו אליהם אי-פעם ונהם הם ידעו שברגעים הקשים ביותר בחיי מחשבותי ורגשותי היו עמדם.

את הקטע היומי הזה ברצוני להקדיש לטוקס*. הוא האיש האפור מאנשי

* טוקס קובאלסקי — מוצל, איש השמאל, עקבותיו נעלמו.

הכרך, שאפשר לעבור עליהו מבלי להבחין בו. את מִטְקָה פגשתי באפילה, במיקלט. יותר הרגשתי בו מאשר ראיתי אותו.

אחרי שכיבינו את הסריטה נשארה קבוצה קטנה בת שישה אנשים: משפחת פולאק — אב, אם ושני ילדים גדולים — וכמריבן מִטְקָה ואני. התקרב הלילה והיינו צריכים לחשוב על משהו לאכול, לראשונה באותו היום, ועל לינה. הפולאקים, אשר גרו באותו בית, היו במצב טוב יותר. הם הצליחו לעלות לדירתם שבקומה הראשונה ולהביא דברי אוכל. הם הביאו למיקלט קצת לחם, קצת סרס קר ובצל — אוצר לא מבוטל. ישבתי בודדה בפינת המרתף שרויה במחשבות. הנברת פולאק טיילה בבעלה ובילדיה. היא סידרה מקום ללינה לבני משפחתה וחילקה להם אוכל. אומנם גם לי הציעה הנברת פולאק חתיכת לחם וקצת סרס, אולם לא יכולתי לקחת, למרות שהרעב אינו מסרב. הגרון שלי היה תפוס. ועכשיו עלי להודות, שלמרות שזה נראה מגוחך, ילדותי ומאד לא במקום, בעייתי הכי גדולה הייתה: קנאה. לא היאש מהמצב ללא תקווה, לא הפחד מיום המחר, לא החרדה מפני הלילה, לא הרעב המציק; רק הולשה אנושית פשוטה — קנאה; וזה אכל אותי. לא יכולתי להסתכל כיצד בני משפחת פולאק דואגים האחד לשני, כמה קרובים הם אחד לשני, איך האם מנשקת ומחבקת את הבת. זה היה בלתי־נסבל עבורי.

ואז בהושך, הרגשתי את מִטְקָה. היה כווד כמוני. גיגשתי אליו ואמרתי: „אתה רואה, אדוני, פה לדינו ישנה משפחה, והם שייכים אחד לשני. גם אני הייתי רוצה שיהיה לי מישהו קרוב. בוא נהיה יחד”. מִטְקָה ענה: „טוב”. הצעתי שנעלה לדירות, אולי נמצא שם שאריות מזון. ענה לי קצרות: „את הישאר כאן במיקלט ואני כבר אדאג”. נעשה לי טוב בלב. ראשית, שמיד אמר לי „את” ולא „גברת”, מה שמיד קירב בינינו. שנית, נתן לי הרגשה שיש מי שדואג לי. את ההרגשה הזו לא היכרתי מזה שבועות אחדים. אחרי דקות מיספר הזר מִטְקָה עם שלל: לחם שחור מאוד ויבש, תפוחי־אדמה קרים ויון. איוו ארוחה הגיגית! לגמנו קצת מהבקבוק ומיד השתפר מצב־רוחנו. סיפרתי לו על הברחה שלי אל המעלית והוא התרגש מאוד מתעובדה שאבדו לי כל המיסמכים. „יתו לך צרות בגלל זה. בימינו אדם בלי מיסמכים... מי שיבקש ממך להודות, ולא יתה לך כמה, מיד יוציא מסקנות ויחשוד. אם יתו אלה גרמנים — יחשדו במוצאך, יהודית. אם יתו אלה פולנים — יחשדו ברגול. לדאבוני, אין פתרון אחר אלא להגיד שאת אשת”. עניתי לו: „אם אתה מסכים לזה, אני אהיה אשתך”.

מִטְקָה התגלה כאחד האנשים הכי טהורים שפגשתי אי־פעם בחיים שלי.

14.8.44

ב־5 בבוקר החלטנו לצאת לדרך. המטרה הייתה העיר העתיקה. היות ומִטְקָה עבד פעם בבית־החרושת „מיינדל” הוא הכיר היטב את הסביבה בה היו המחסנים ובדרכים צדדיות הצלחנו לעבור דרך בית־החולים „מאלטינסקה” ומאחוריו מצאנו מחבוא תחת ארגוני נייר ונשארו שם עד הערב. בערב התגנבנו בלי שנוחה על־ידי פאטרול גרמני בכיוון לעיר העתיקה. רצנו קדימה מבלי לדעת היטב את הדרך והנה קרה נס. עוצר אותנו פאטרול של הארמיה קראיובת, ואחד מהילי

הפאטרול הוא... — איזה מקרה משונה — אחיו של מֶקְס, מבקשים ממני תעודת־זיהוי. אני מביטה אל מֶקְס במבוכה, והוא באומץ לב: „זאת אשתי“. אחיו של מֶקְס — מיכאו — לא מאמין למשמע אוזניו: „מיטק, מתיז אחת התחתות? אתה, הרווק המושבע בעל־העקרונות?“ מיכאו מתגפל עלי בנשיקות ובחיבוקים ומשכנע אותי: „בחור יותר טוב לא יכולת למצוא. מֶקְס הוא בחור זהב“. מיכאו נותן לנו דיווח קצר על הגעשה בעיר העתיקה. הוא איש ארמיה קראובה טיפוסי, הרואה הכל באור ורוד. „הבחורים שלנו נראו להם. אנחנו מרביצים בגרמנים עד כמה שאפשר. העיר העתיקה תשמש לעולם כולו סמל לאומץ ולגבורה של העם הפולני. החייל הפולני הוא החייל הטוב ביותר“, וכי וכי, פֶלֶת, בלה, בלה. אני זורקת מבט על מֶקְס. עושה רושם כאילו הוא רוצה לענות, אך מתאפק. הוא משנה נושא, שואל על הדרך וכתובת של ספרים ממשפחת יאניצקי, הגרים בסטארובקה (בעיר העתיקה). יש לנו כבר נקודת־ציון ראשונה.

למרות ההפצצות ופגזי המרגמה שקראו לה „פרה“, בגלל רעש הירי שלה שדמה להמית הפרה, פגשנו את משפחת יניצקי בדיווח שלחם ולא במיקלט. הם קיבלו אותנו בלבביות, בירכו את מֶקְס על אשתו הנאה ותלוננו על מחסור באוכל ובמים. ובזמן הארוחה הצנועה החל ויכוח בנרש המרד; ואז בפעם הראשונה היכרתי לדעת את עמדתו של מֶקְס, שנראתה לי מציאותית. הוא ראה במרד תנופה רומאנטית של הנערה, חסרת הוכנית יסודית ומיועדת לכשלון. הוא הסביר לנו שהמפקד, הגנרל בור, רוצה להוכיח לעולם שהפולנים אינם צריכים ולא רוצים בעזרתה של „הארמיה האדומה“ כדי לנצח את הגרמנים. הם רוצים להקים ממשלה עצמאית של פולין החופשית בווארשה. הממשלה הזמנית שהוקמה בינתיים בלובלין היא בשבילם, המנצחים הפוטנציאליים, גוף זר אשר „אתו נסתדר במשך הזמן“. מֶקְס היה מאוד מעוצבן. הוא לא טעם טע הארוחה בטענה שיש לו כאבי־בטן. למחרת נשמעה שוב אותה הטענה וכל היום לא אכל מֶקְס דבר. לפנות ערב הופיע לפתע מיכאו עם מלאי גדול של אוכל: שני כיכרות לחם, סוכר ותפוחי־אדמה. מיכאו הניח את החבילה, גאת על השלל, הזמין אותנו להצטרף לסעודה התגיגית. לפתע רואה אני את מֶקְס עליו ושמה, עיניו נוצצות משמחה, ברצע את כיכר הלחם ומחלק לסובבים. את מנתו זלל בתיאבון רב. הערתי לו: „מֶקְס, זהו לחם טרי, ואתה התלוננת על כאבי־בטן“. הוא לחש לי בארון: „סתם שיקרתי לכם, פשוט, לא רציתי שניסול למעמסה על משפחת יאניצקי. הרי המחסור באוכל כל־כך מורגש אצלם“. באותו רגע הכנתי לפתע שמֶקְס צם בגללי. כדי לאפשר לי לקבל את הקרבנות, הוא השתמש בשקר. הייתי נרגשה ומוזעזעת מהתנגותו המופלאה. אך הבנתי גם שאני מתוח מעמסה עליו. אני חייבת לשחרר אותו מהחובה לדאוג לי. הצעתי שאני אחייצב לצבא בתור חובשת. הוא קיבל את זה באופן חיובי, אך ציין: „את תעשי כרצונך, אך אני לצבא זה לא אתנייס“.

18.8.44

הכניסה „גארניזונקה“ שימשה כמפקדה. ניגשתי לשם והצעתי את התנדבותי. לא שאלו להעודות. הסתכלו בי בעיזן רב והודיעו: „את צריכה שם בדוי. היות

ואת גראית כמו יהודיה, אנחנו מציעים לך את השם, 'יהדותקה'". התחלתי רועדת, לבי פעם בחזקת, אך חייכתי ובקושי הוצאתי כמה מלים: "השם הזה מוצא חן בעיני; שיהיה בתור שינוי, 'יהדותקה'". באותו רגע הובתר לי עד כמה חייתי בסכנה בגלל מראי השמי, על אף העודותי האריות. למולי לא הבחינו הגרמנים ביהודים כליכך טוב כמו הפולנים.

הראו לי את מקום הלינת שלי על הריצפה, קיבלתי שתי שמיכות ופנכי-אוכל. הפנו אותי לרופאת, דוקטור קריסטינה, שעמה הייתי צריכה לטפל בפצועים. עוד לא הספקתי להגיד את הדברים שלי בפינתי, עוד לא הספקתי להכיר את ה"בוטית" שלי ואת סוג עבודתי, וכבר שמעתי פקודות מהירות: "תני לי צמר-גפן, אנדים. הם משמאל — במגירה! הביאי זריקות! מלאי את הקורקז!"...

לפני רגע הביאו ילד כבן 10, פצוע, וצריך להגיש לו עזרה. אני משתדלת למלא את הפקודות בזריזות. יד רועדות, וברגע שנמרתי הכל ובידי הקורקז המוכן אני מרגישה חולשה למראה הילד המדמם. אני דוחפת לידה של ד"ר קריסטינה את הקורקז רצונחת בעילפון. שני חיילים הוציאו אותי לתצר ושם התעוררתי לתחיה. התביישתי שכל-כך "יפה" התחלתי את הקאריירה שלי כחובשת.

שלוש פעמים הורה אצלי אותה קפיצת: תגשתי עזרה ראשונה לפצוע, וברגע האחרון, כשהתחברשת היתה כבר על הפצע, התעלפתי. סובן שזה גרם לליגלוג מצד החיילים, ובפעם השניה כשקראו לי לתגיש עזרה ראשונה קפצו החיילים ממקומותיהם, תפסו באלונקה וצעדו אחרי. הם רצו להראות לי שהם כבר מוכנים להוציא אותי באלונקה.

לדאבוני מוכרחה הייתי לוותר על תפקידי כחובשת, כי רגישותי למראה דם הפריעה לי מאוד. כנראה קיבלתי זאת בירושה מאבי. אני נזכרת כיצד סיפר לי שהוא אינו מסוגל להיכנס לבית-חולים, כי הוא מתעלף בהריחו ריח תרופות. הייתי מאוד מדוכאת בגלל סוגי זה. הציפו לי להיות קשרית ומסכמת.

הלילה היה איום ונורא. כל העת הפנינה הארטילריה — הפרות נהמרי. כל בחורי הפלוגה יצאו לפעולה וכל המורגים היו פנויים. את הבנות לא רצו לקחת הפעם, כיוון שהפעולה היתה מסוכנת מאוד. הבנים יצאו כל אחד במצב-רוח שונה: היו כאלה שיצאו בשמחה וברצון, אולם אחרים שזו לא היתה פעולת-הלילה הראשונה שלהם, וכבר ראו את המוות לנגד עיניהם, אלה יצאו רצניים, שרניים במחשבות והצטלבו לפני היציאה. נשארו שלוש קשריות. כל הלילה חיכינו מלאות חרדה לשובם. הם חזרו עם שחר, חסרים שלושה.

זאתהקת ודומב, שני יחידים שתמיד היו יחד, הפעם נפרדו על-ידי הגורל. זאתהקת חזר אלינו, אך דומב קיבל כדור בבטן ולקחו אותו לבית-חולים שדה. הבחורים לא סיפרו מאומה על הפעולה. הם היו מדוכאים. שלושה פצועים זהו אחוז גודל של אבידות לקבוצה של שלושים חייל. כבוקר רצנו תחת מטר יריות אל בית-החולים שדה.

בית-החולים מלא ונדוש. מאות פצועים, כמצב קשה ביותר, שכבו על הריצפה. יש מחסור בלבנים, במוזן ובתרופות. אין רשמים את החיילים הפצועים. בשום

במרד הפולגים בווארשה (1944)

אופן איננו יכולות למצוא את הבחורים שלנו. מכל הכיוונים שומעים אנחות וקריאות לעזרה. שוב אני מרגישה כעומדת להתעלף. אני מנסה להתזקק את עצמי בכוח, אני שורטת את עצמי בציפורניים, אולם גם זה לא עוזר. שוב הוציאו אותי באלונקה.

ואנדה מצאה את דוסב. מצבו אנוש. אנתנו חוזרות לכנסיה. המוראל אצל החיילים נמוך. אני שומעת סיפורים שונים על מעשי-זוועה אשר עברו על חיילינו, אך אין בי הכוח לחזור ולספר אותם. הודיעו לי שלדוויק רידלר, הטנר שלי מלכוב, נפל על מיתרס. הפנו שפגע בו ישירות ריסק אותו לחלוטין, עד כדי כך שהחבר שעמד על-ידו לא ראה אותו יותר. איך ניתן לעמוד בכל זה. אנתנו מיואשים, כמו משותקים. אפילו בשבילנו הקשריות אין שום תפקיד יותר.

28.8.44

זה מיספר ימים שלא כתבתי. חבל, כיוון שאם לא אצא מכאן הרי הוא העד היחיד למה שקרה לי. אולי יש לו יותר סיכויים, מאשר לי, להגיע לידי קרובי. אנו עוברים גיהנום. ימים שלמים אנו מטפלים בפצועים. מיספרם עולה משעה לשעה בקצב מהריד. הטראגדיה הגדולה ביותר הינה המחסור באמצעי הרדמה. הניתוחים מבוצעים כשהחולים הם בהכרח. אחרי יום קשה כזה אנו נופלות תשושות ורצוצות על יצועינו. איני מסוגלת ואיני רוצה להכריח את עצמי לחזור על החוויות הוועתיות שעברו עלי באותם ימים ולהעביר לנגד עיני תמונות וזועה אשר אותן הייתי רוצה למחוק מזכרוני.

עלי להוסיף דבר אחד בלבד: כבר אינני מתעלפת למראה אדם פצוע. מה שעבר עלי עד עכשיו הישל אותי. שיר המרד, אותו היינו שרים בערבים, נשמע עצוב יותר מיום ליום. השיר — „אלוהים שבשמים, שתור לנו את ביתנו“.

30.8.44

על-ידי הכנסיה ממוקמת תחנת עזרה ראשונה. רק מחשבת אחת מגרת במוחי: אני חייבת להתגנב לשם ולמצוא רעל. ידוע לי שרבים מן המורדים מחזיקים ברשותם ציאניד. רק לי אין. למה? הלוא זה יכול להיות שיחרור נהדר במצבי הנוכחי. למרות האופטימיות הטבעית שלי, במציאות העיר העתיקה נוספת. משום מקום לא מגיעה עזרה. אנו מוקפים מכל עבר על-ידי הכוחות הגרמניים. אין שום תקווה שנצא מהמצור הזה.

אני בתחנת העזרה הראשונה; מחפשת את הרעל בהתרגשות. דרך דלת הזכוכית של ארון התרופות שלפני אני רואה בקבוק שצויר גלגולת שחורה מופיע עליו. איך אגיע אליו? אני נשענת בראשי על הזכוכית, ואו מתחילות המחשבות להתרוצץ במוחי... זו הפעם הראשונה בחיי שאני עומדת בסני המוות ואיני מרגישה כל פחד. במחשבותי אני נפרדת מאמי ומיולק. רק אליהם אני מדברת. פתאום קורה לי משהו משונה. כוח חזק מחדיר בי אמונה בעולם הבא. רגיעה. שלווה. אני חוזרת הרגשה שאני עומדת להיפגש עם אבי לדוויק ועם דודי האהוב ארתור... זו הרגשה כלי-כך נפלאה, שאני מרגישה שלימה עם החלטתי לעזוב...

לא, עזבתי". מה שגרם לי לחזור למציאות הוא רעש גורא. נדמה שכל הבית מתמוטט, התברר שהבחורים שלנו הפילו מטוס גרמני וזה נפל בדיוק על גג הבית הסגור. כולם רצים לראות את המיזם המפואר וצועקים, "הידד!". זה הריס את המוראל, אך לא לי. אבל יצאתי מתמצב שבו הייתי שרויה. חורתי לפלוגתי. הכנתי לבחורים ארוחת-ערב והלכתי לישון. הלילה היה שקט, כאילו הכל נדם.

1.9.44

זאהנטה אמר לי היום: "אל תקחי ללב מה שקורה לנו. בשביל זה קיימת המיפקדה. חייל איננו חושב". היות ואני רק חיילת פשוטה, אני מוכנה לכל פקודה. לדאבוני, שום פעולה אינה נעשית כדי להציל את שרידי הארמיה שלנו. מישהו זרק את המלה "נסטר-פלאטה".

2.9.44

בלילה ניסינו לפרוץ דרך גן קראשינסקי. המיבצע נכשל וחורנו שבורים בגוף וברוח. כל הלילה היינו תחת מטרי יריות. יש לנו המון פצועים. לקראת הבוקר נרדמתי על מדרגות הארכיון. התעוררתי לקול געית, "פרה!". רצנו לתוך המיקלס. מה הלאה?

בכנסייה, גארניזונקת, שבה התמקמה פלוגתנו, שררה סתימות גדולה. הגיעו אלי שמעות שאנחנו נסוגים מהעיר העתיקה. בעצבנות ובהתרגשות אנו אורזים איש-איש את מטלטליו הצנענים המכילים מעט חפצים אישיים ומזון. עוד לא קיבלנו הוראות. אנחנו פשוט מכינים את עצמנו. לפי השמועות בשטח, הדבר אמור לקרות היום, דרך העלות, לצבא בלבד.

החלטתי למצוא כמה שיותר מהר את מיקס, לחיפוד ממנו ולחודות לו על כל מה שעשה למעני. קיוויתי שיסכים להצטרף לפלוגה שלנו ולעזוב את העיר העתיקה אתנו. עלי לציין כי מיקס, בשל השקפותיו הפוליטיות, לא היה מוכן להצטרף לשורות הארמיה קראיובה. היות ולא ידעתי את התאריך והשעה של התזונה, חששתי לעזוב את חברי לנסק ולאבד את הקשר אתם, אך הריגשת החיבה והרצון למצוא את מיקס היו חזקים יותר.

הגעתי בריצה לדירת משפחת יאניצקי, אך היא הייתה ריקה מאדם. לא הופתעתי, כי אנשים עזבו את דירותיהם וישבו במיקלטים רוב שעות היום. סרקתי את המיקלטים בסביבה, שאלתי עוברים ושבים, אך לשווא. עצובה ומאוכזבת חזרתי לכנסייה, אך בלבי קיוויתי שעוד ניפגש.

שרויה במחשבות התאוהשתי רק כשסגן זיגמונט חפס אותי בורזעי וקרא: לאן נעלמת? את לא נורמאלית? אנחנו מחפשים אותך כבר שעה. בעוד כמה דקות אנו יוצאים לכיוון מרכז העיר דרך העלות הביוב". אני לוקחת את התיק שלי וללא הגה אני הולכת אחרי זיגמונט. הוא מוביל אותי לפתח התעלה בכיכר הבאנקים. שם עומדת כבר שיירה ארוכה של חיילים במדים מנומרים. מדים אלה נלקחו שלל מהגרמנים והפכו לקדי המזרדים.

אני די מרחקת מפתח התעלה וממתיבה בשקט לתורי להיכנס. מחשבותי עוברות שוב אל אמא וילק. האם אמצא אותם בעד השני של התעלות? האם אצליה בכלל לפגוש אותם?

אני מכירה את נתיב היסורים הזה ממיבצע קודם שהשתתפתי בו ואשר נסתים בכשלון. גם אז עברנו דרך התעלות לכיוון מוקוטוב. במיבצע זה נאלצנו לחזור מהדרך. הנרמנים השליכו רימונים דרך פתחי התעלות. בעצם לא זאת היתה סיבת הנסיגה. למולנו לא היו אף פגיעות בנפש. כשהרימו את הסכר ותמים החלו לעלות מרגע לרגע, היתה סכנה שניסחף בזרם ונמצא את מותנו תוך טביעה במים המרופשים האלה. כיוון שנמצאתי בסוף השיירה, הגיעו המים רק עד ברפי; אך אלה שהחליטו על הנסיגה היו בראש השיירה, ושם הגיעו כבר המים עד לצוואר. אני איני פסימית ומאמינה במולי.

בקשה קטנה ויחידה לי בלב היא להימצא בשיירה ליד הסגן זיגמונט. הבקשה היא מאוד פרחאית: היות ולזיגמונט יש בקבוק וודקה, ואני יודעת שברגעים קשים כמה לגימות מהנזול הזה מרחיקות אותך מהתחרושה הנוראה של הסכנה.

הזמן מתארך, השיירה מתקדמת לאט-לאט ולפתע אני שומעת קול הקורא לי: „יודיתקה?". אני מסתובבת ורואה מחזה מצחיק לנגד עיני: אחד מחברי מפלוגת „פרסול" רץ אלי בצעדי ריקוד, קד קידה ומגיש לי מתנות: פרוזה יקרה, פודריה, מקסימה וקופסה לסיגריות עם האותיות ק.ז. חרותות עליה. אני מסתכלת נדהמת ואיני מבינה את המחזה. מסתבר שברחובות העיר העתיקה מתגלגלים דברי-ערך שאנשים השליכו בדרכם תוך כדי מנוסה. כל מה שרק מתחשק לך ניתן למצוא שם. אך האם במצב כזה בכלל מתחשק משהו? אני שומרת לעצמי רק את גרתי הסיגריות, אולי הוא יהיה חקסע שלי.

סוף-סוף אני כבר ליד פתח התעלה. אני יורדת ונעזרת בברזלים המבוטנים. ברגע האחרון אני עוד זורקת מבט מסביב ומחפשת בעצבנות את מיטק. הדמעות ממלאות את עיני. אני מסתירה אותן. „הלא חייל אינו בוכה". עובדים מיספר רגעים ואני מצאת עצמי עמוק במחשכי תעלות הביוב. עכשיו אני כבר יכולה לבכות. אנחנו הולכים לאט ובשקט, מבוססים במי הרפש של התעלה. כל-כך חשוד שאפילו אין רואים את דמותו של ההולך לפני. אינני מרגישה פחד; רק מין אפאטיה משונה... אולי בגלל שהדרך ארוכה ומזנוטונית. אני סוגרת את עיני, כדי לא לראות את החושך (איזה פאראדוקס). אפילו סרחון הביוב אינו מפריע לי. הולכים ושום דבר אינו קורה, הולכים וחושבים. איננו מדברים בינינו, כיוון שאנו מפחדים שהגרמנים ישמעו אותנו דרך הפתחים, ואנו חוששים שברגע שיגלו אותנו יתחילו להשליך רימונים דרך הפתחים. שוררת דממת-מוות ורק רחש המים נשמע תחת רגלינו.

אנחנו כבר ביער. לאחר כשעה וחצי של נדודים נגלה לעינינו אור היום. הכניסה לתעלה בשרודטיישיץ פתוחה. אנחנו בריחוב וילציה. מחכה לנו יחידה המורכבת מרופא, אחות וכמה חיילים. מתלקים מים ואוכל ורושמים את שמותינו. אני ניגשת לנקודת הרישום ועלי למסור את שמי ופתאום איני מסוגלת להרציא מלה. איזה שם? מי אני עכשיו? עד כמה מותר לי להיות גלויה עם אנשים אלה? אפילו

אילנה וינרבי לברון

אם הם פולנים ואין גרמנים בתוכם, האם אלה אנשינו? האם מותר לי להודות?
בראשי מסתובבים השמות: גרינפלד, הייבוביץ, סקרבאי, אך נחרת טוב במחיי
השם יודיתקה שניתן לי על-ידי המיפקדה שאליה השתייכתי. פחדתי להודות מי
אני, מכיוון שמדי פעם יצא לי לשמוע מהם בשיחות התבטאות מלאת-שנאה ליהודים.
קיבלתי את הפסבדונים הור בחיור גבוך. „חברה, אנחנו מבקשים את השם”, אך
אני שותקת. „היא בהלם, נעזוב אותה”.

3.9.44

לבושה בבגדי המנומרים, ואפורה מן האבק אשר יחד עם מי תעלות הביוב
הדביקים יצר על פני מעין מסכה גסה, הנעתי לרחוב מוקיטובסקה 56, ובמיקלט
מצאתי את אמי ואת יולק, הם לא הכירו אותי...

1978

ניצלתי משואה. לא שכחתי, שומס הזכרונות המזועזעים מכביד עלי, אני
משתלבת בריתמוס עיסוקי היומיום ובאופן אינטנסיבי חיה את המציאות. אני
משתדלת להציב מחסום בין העבר המלחמתי ובין הווה ולהאמין שהמחר יהיה
טוב יותר אך ללא תועיל, מתחת לסף ההכרה שלי איפה שהוא מסודרים אותות
המעירים את תחושת הסכנה שנדמה שלא תירדם לעולם.

(מפולנית: מאיה וינרב)

IN THIS ISSUE

Documentation

At the end of the war, in 1945, Feivel Podonski (Podéh) recovered the history of the Hashomer Hatzair cell at Lodz, which existed to the end of the Ghetto in that city in 1944. As source material he used papers he founded in the empty Ghetto. When the Ghetto was set up a factitious sensation of Jewish life was created and this flourished and was strengthened when a kind of farm was erected in the Maryshin suburb, where (members of) the youth movements, including Hashomer Hatzair, got their training. This chapter ended early in 1941 when Rumkowski, the head of the Ghetto, demanded that the youth movements put work squads at his disposal.

Ilana Weisreb-Levron spent the years of German occupation in the "Arian" part of Warsaw with false papers. She volunteered at the time of the Polish rebellion in August 1944 and kept a diary, in which you can sense the atmosphere that prevailed in the units of the "Armia Krajowa" (Official Polish Underground), when a Jewish girl had to conceal her identity, even in the days of rebellion against the Nazis.

Articles

Dan Mikhman tries to clarify the word of "Rescue during the Holocaust". Notions are blurred but he tries to distinguish between help and rescue; between material aid extended to Jews wherever they lived: Nursery food or other objects and rescue operations, i.e. transfer of as many people as possible to places of relative safety. He distinguishes between 5 stages of rescue operations: A) The period of the shock, when the Nazis came to power in 1933; B) The relative quiet which contributed down to the Cristal night and the annexation of Austria in 1938; C) To the outbreak of the war; D) From the beginning of the war to the decision on the "Final Solution"; E) The period of extermination. The author shows the way how to arrive at investigation of the cause that led to this situation.

It seems that the Holocaust was a peculiar and universal (ubiquitous) phenomenon, which needs no further proof because of its overwhelming size and the central place it occupies - but it seems that it is not so. Israel Gutman quotes philosophers of our generation, who try to classify Nazidom as just one of the ordinary regimes or forces of rule. Even those, who judge things more severely and classify the Holocaust as a form of "genocide", do not regard it as something entirely outside human behaviour. They try to argue, that similar things have happened in the past: to Armenians, Gypsies, on American Indiana, Biafrans - or at Hiroshima. But there are worse: those who deny the fact of the Holocaust; and this concept is spreading: "Systematic extermination simply did not occur"... There was a war with a lot of suffering and people were killed on all fronts... The author tries to explain what was peculiar to the Holocaust: It was murder on an unprecedented scale hallowed by an ideology; and the Germans conceived and planned it. They also were the main perpetrators.